

Όψη της Αθήνας από τον λόφο Άγχεριο

Εικ.1. Λεπτομέρεια από το χαρακτηριστικό με τίτλο *Όψη της Αθήνας από το λόφο Άγγεσμο*, J.C. Hobhouse. *A Journey through Albania...*, Λονδίνο 1833.

Η Αθήνα υπήρξε ο κύριος προορισμός των αρχαιολατρών περιηγητών της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, που την επισκέπτονταν με ιδιαίτερη συχνότητα τον 18^ο και τις αρχές του 19^{ου} αιώνα.

Στο κέντρο της δέσποζε η Ακρόπολη οποία είχε μετατραπεί σε τούρκικο κάστρο. Εκεί είχε την έδρα του ο φρούραρχος και κατοικούσαν Τούρκοι στρατιώτες με τις οικογένειές τους.

Στα πόδια του βράχου και μέσα στον περίβολο του τουρκικού τείχους του Χασεκή εκτεινόταν μια πυκνοκατοικημένη πόλη περίπου εννέα χιλιάδων κατοίκων.

Οι δρόμοι της ήταν ακανόνιστα ρυμοτομημένοι στενοί και βρώμικοι.

Τα σπίτια της ως επί το πλείστον ήταν φτωχικά, πέτρινα, χαμηλά, με μικρό κήπο.

Ανάμεσά τους πρόβαλαν επιβλητικοί οι μιναρέδες από τα τέσσερα τζαμιά της πόλης. Σε αντίθεση με αυτά, οι χριστιανικές εκκλησίες που ήταν πολύ περισσότερες σε αριθμό δεν είχαν κανένα διακριτικό σήμα, σταυρό ή καμπαναριό. Ο μεγαλύτερος αριθμός των κατοίκων της πόλης ήταν χριστιανοί.

Ο Άγγλος περιηγητής Hobhouse που επισκέφτηκε την Αθήνα το 1809 και αποτύπωσε αυτή την εικόνα μας πληροφορεί ότι :

«Ο αριθμός των σπιτιών της Αθήνας θεωρείται ότι κυμαίνεται μεταξύ χιλίων διακοσίων και χιλίων τριακοσίων από αυτά περίπου τετρακόσια κατοικούνται από Τούρκους και τα υπόλοιπα από Έλληνες και Αλβανούς, οι τελευταίοι κατοικούν σε περίπου τριακόσια σπίτια. Υπάρχουν επίσης επτά ή οκτώ οικογένειες Φράγκων που βρίσκονται υπό την προστασία του Γάλλου προξένου.»

J.C. Hobhouse A Journey through Albania ...

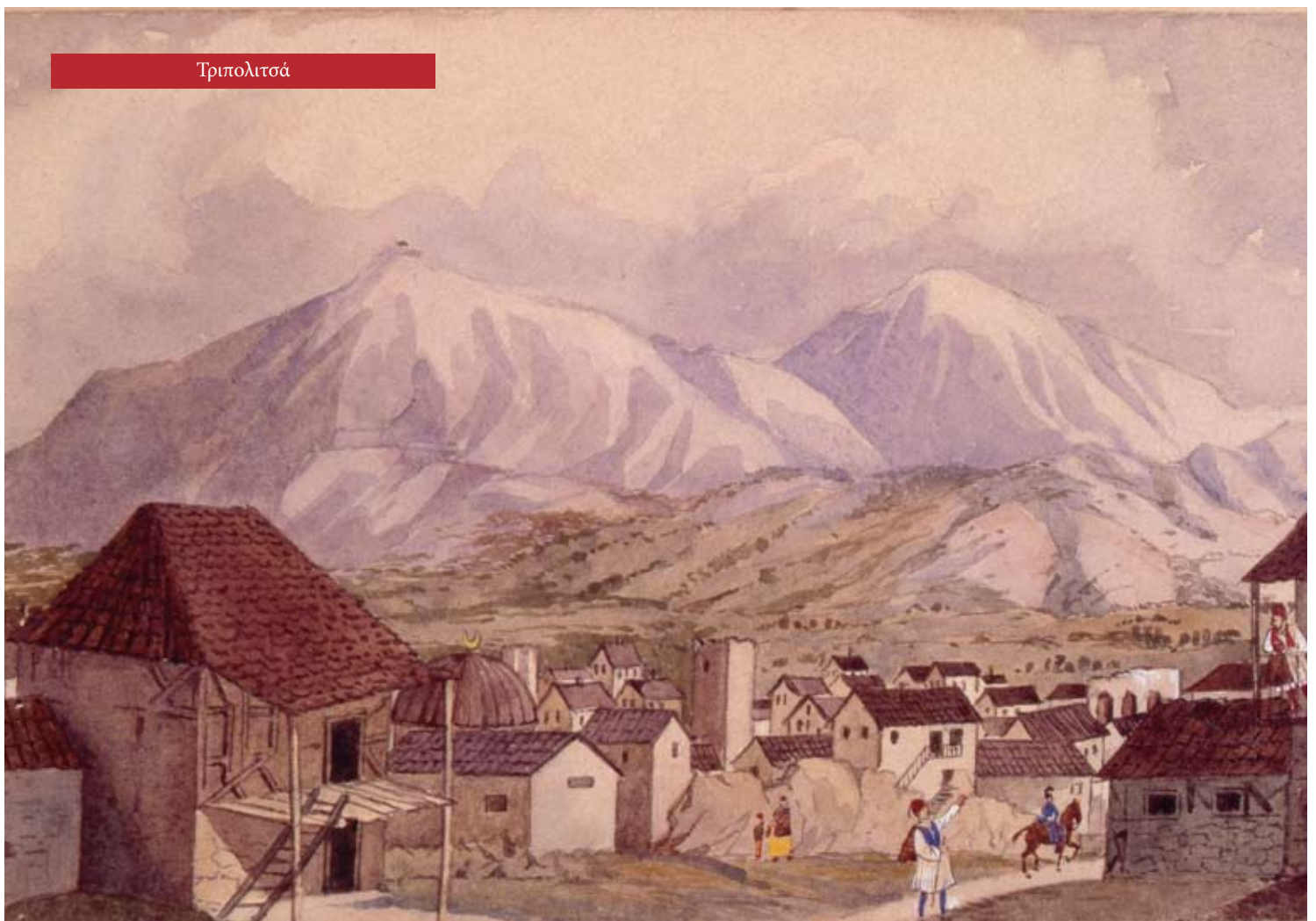

Το χωριό Πορταριά στο βουνό του Πηλίου

Τριπολιτσά

Εικ.2α. Το χωριό Πορταριά στο βουνό του Πηλίου.

Ed.Dodwell, *Views in Greece*.

Ο οικισμός της Πορταριάς σε υψόμετρο εξακοσίων μέτρων στην νότια πλαγιά του βουνού δέσποζε ανάμεσα χωριά του Πηλίου. Ο οικισμός αυτός δημιουργήθηκε το β' μισό του 18ου αι., περίοδος ευημερίας για τα εικοσιτέσσερα-χωριά του Πηλίου, λόγω της ανάπτυξης της βιοτεχνίας και συγκεκριμένα της βυρσοδεψίας και της μεταξουργίας.

Τα πετρόχτιστα σπίτια με ένα ή και δύο ορόφους, με σαχνισί, αποτελούν τυπικό δείγμα της παραδοσιακής αρχοντικής ορεινής κατοικίας που συναντάμε συχνότατα την εποχή αυτή σε Θεσσαλία και Μακεδονία αλλά και στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων.

Εικ.2β. Τριπολιτζά.

Εικόνες από την Ελλάδα 1833-38. Υδατογραφίες από το έργο του L. Koelnberger I.E.E.E Αθήνα.

Ο οικισμός της «Τριπολιτζάς» όπως τον είδε ο ζωγράφος Κελνμπέργκερ το 1836 είχε μόλις 7000 κατοίκους.

Τα ισόγεια ή με ένα όροφο κτίσματα του, κάποια από τα οποία έχουν και πύργους, μας δίνουν την εικόνα των κατοικιών της πόλης

Η προεπαναστατική Τριπολιτζά σύμφωνα με τις πληροφορίες του Γάλλου περιηγητή Πουκεβίλ το 1800 ήταν περιτοιχισμένη με έξι πύλες. Στους δρόμους που βρίσκονταν κοντά στα τείχη υπήρχαν «άθλιες καλύβες» όπου έμεναν οι περισσότεροι κάτοικοί της. Μερικοί πλούσιοι Τούρκοι είχαν σπίτια πελώρια αλλά ακαλαίσθητα. Το σεράι του πασά ήταν ένα τεράστιο ξύλινο οίκημα, που έμοιαζε με μικρό κάστρο μέσα στην πόλη.

Ένας κεντρικός δρόμος την χωρίζε σε άνω και κάτω πόλη. Στη μέση του βρισκόταν το παζάρι χωρισμένο σε πολλά σοκάκια, καθένα με τη δική του πραμάτεια: γουναρικά, άρματα, edώδιμα κ.λ.π. Πλατάνια και άλλα πελώρια δέντρα ίσκιωναν το παζάρι. Υπήρχαν στην πόλη τέσσερα μεγάλα τζαμιά και πέντε ή έξι ερειπωμένες εκκλησίες. Επίσης υπήρχαν χαμάμ, βυρσοδεψείο και χάνι.

Η εικόνα μας δείχνει την Τριπολιτσά όπως ήταν στο ελεύθερο πλέον ελληνικό κράτος.

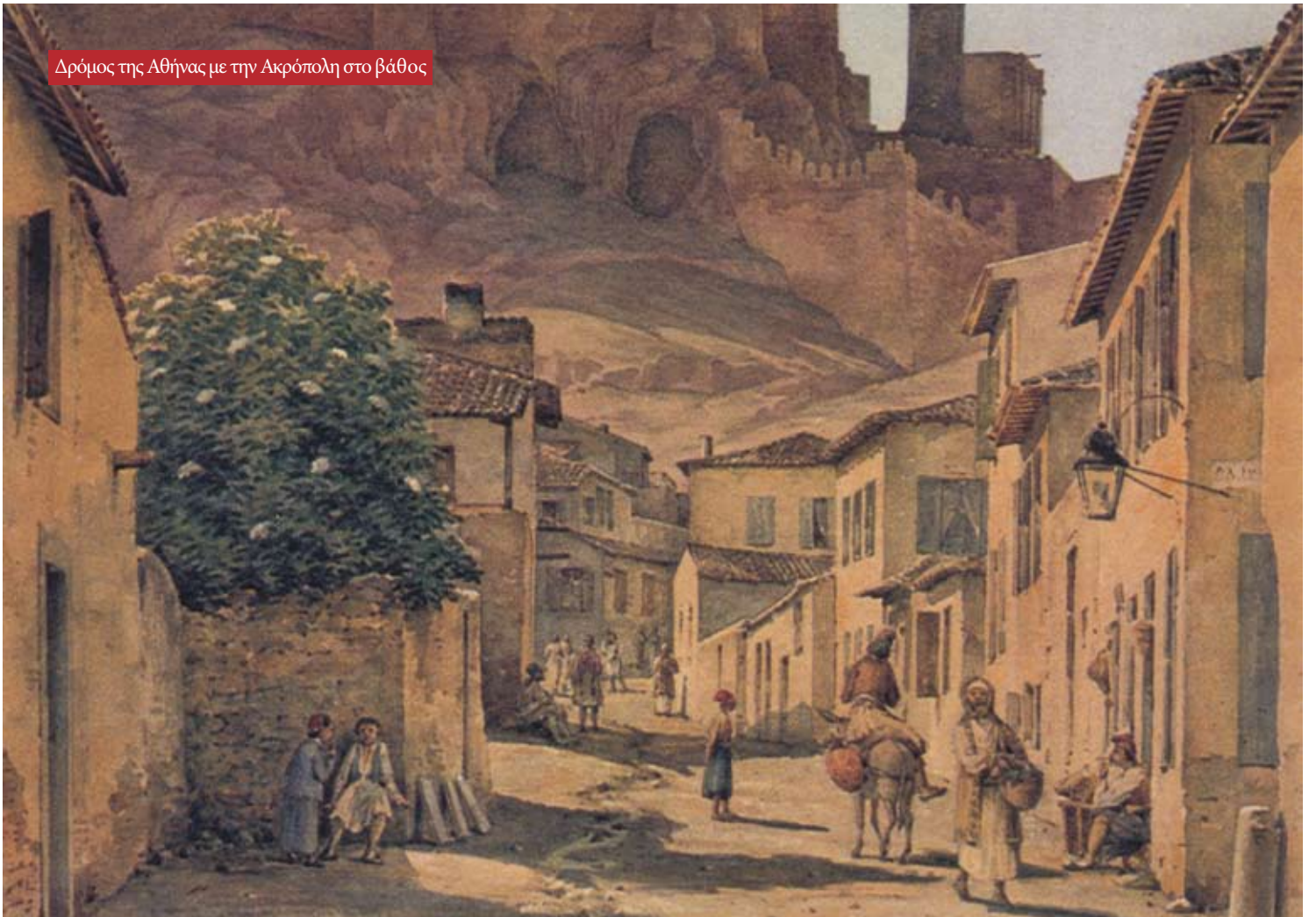

Αρχοντικό της Αθήνας

Δρόμος της Αθήνας με την Ακρόπολη στο βάθος

Εικ. 3α. Αρχοντικό της Αθήνας,

Otto Magnus Von Stackelberg, *Ενδυμασίες και συνήθειες των Ελλήνων*, Βερολίνο 1937.

Εικ. 3β. Δρόμος της Αθήνας με την Ακρόπολη στο βάθος, Χ.Κ Στίλλιγκ.

Αριστέα Παπανικολάου Κρίστενσεν. *Αθήνα 1818-1853, Έργα Δανών καλλιτεχνών*.

Ο ιστορικός των Αθηνών Δημήτρης Καμπούρογλου περιγράφει με μια ποιητική διάθεση τα σπίτια της Αθήνας.

«Διατηρούνται ακόμη τα ήμερα και απέριττα σπιτάκια της. Δεν ομιλούμε δια τα σπίτια των ολίγων αρχόντων με τον θαυμάσιο ξενώνα, τον οποίον ως εκ του αξιώματος των ήσθάνοντο κάποιον υποχρέωσιν να έχουν, και με τα κονάκια δια τους χωρικούς κολίγους γύρω εις την απέραντη αυλή και κάτω από τας στοάς της, με βρύσιν νερού ιδιοκτήτου και με σιντριβάνια ακόμη. Ομιλούμε δια τα σπίτια των πολλών. Τι να τα κάμουν οι Αθηναίοι της Τουρκοκρατίας τα μεγάλα σπίτια; Τα ήθελαν όσο δια να χωρούν και δια να ζουν μέσα εις αυτά καλά και ειρηνικά...

Μεγάλο σπίτι ήταν τότε η εκκλησία, οι άνδρες είχαν το παζάρι (εικ. 4), το ωραίο, παστρικόν και σκεπασμένο με κληματαριά παζάρι. Οι άρχοντες είχαν και το Κουσέγιο, το Δημογεροντεϊόν να πούμε.

Το σπιτάκι των παλαιών Αθηνών ήτο μικρόν, αλλά η αυλή του ήτο πάντοτε περιποιημένη και ωραία. Είχε το πηγαδάκι της εις την θέση του αρχαίου βωμού, δια του οποίου εγένετο η επικοινωνία με τον μυστικόν κόσμον. Είχε λεμονόδενδρα-η μυρωδιά του ανθού των ενέπνευσε εις τον Βύρωνα το ποίημα «Ζωή μου σ' αγαπώ» - και στο πλατύσκαλο απάνω εκουνιώτανε καμαρωτός στο φύσημα του βοριά ο φουντωτός βασιλικός. Τι να τα κάμουν οι Αθηναίοι τα μέγαρα; Και ο Σωκράτης σπιτάκι είχε.»

Δ. Γρ. Καμπούρογλου, *Το Ριζόκαστρον*, Αθήνα 1920

Εικ. 4. Το Παζάρι των Αθηνών,

Ed. Dodwell. Views in Greece Αρχές 19ου αιώνα

«Η γεμάτη δράση σκηνή που παρουσιάζει αυτή την μορφή, είναι η αγορά που λαμβάνει χώρα κάθε εβδομάδα μέσα στο παζάρι, αγορά της Αθήνας που αποτελεί το σημείο συνάντησης όχι μόνο των κατοίκων της πόλης αλλά και όλων των αγροτών από τα γύρω χωριά. Βλέπει κανείς ανακαταμεμένους Έλληνες, Τούρκους και Αλβανούς...

Οι μορφές που βλέπουμε σε πρώτο πλάνο είναι προσωπογραφίες. Ο νέγρος από δεξιά είναι ένας απελευθερωμένος σκλάβος ντυμένος με βελούδο στολισμένο με σιρίτια και κεντήματα χρυσά κάτι που γι' αυτούς αποτελεί μια πολλή αγαπητή πολυτέλεια.

Η μορφή που ακολουθεί είναι εκείνη του ιδιοκτήτη του διπλανού καφενείου που φέρνει καφέ στον Δισδάρη, στον κυβερνήτη του φρουρίου τον οποίο βλέπουμε να κάθεται στα σκαλιά ντυμένος σε φωτεινό κόκκινο χρώμα έχοντας στα δεξιά του τον Τούρκο Αγά.

Ο Έλληνας που στέκεται πάνω στην ψάθα είναι ο Βοϊβόδας δηλ, ο κυβερνήτης της Σαλαμίνας και γιος του παλιού προξένου της Βρετανίας, Σπυρίδωνος Λογοθέτη. Το πρό-

σωπο που τον πλησιάζει είναι ένας Baratario Έλληνας που απέκτησε αυτόν τον προσδιορισμό από το τουρμπάνι του που διακρίνει τον υπάλληλο ξένου έθνους. Οι Έλληνες γιατροί το φορούν επίσης.

Οι τρεις γυναίκες που βλέπουμε στο βάθος με μακριά λευκά φορέματα και μαύρα πέπλα είναι Τουρκάλες. Όλες οι άλλες γυναίκες που μπορεί να δει κανείς εδώ και εκεί μέσα στο σχέδιο είναι Αλβανίδες Χριστιανές.

Ο Τούρκος ντυμένος στα πράσινα, το ιερό χρώμα, είναι ένας προσκυνητής που έχει κάνει το ταξίδι στην Μέκκα.»

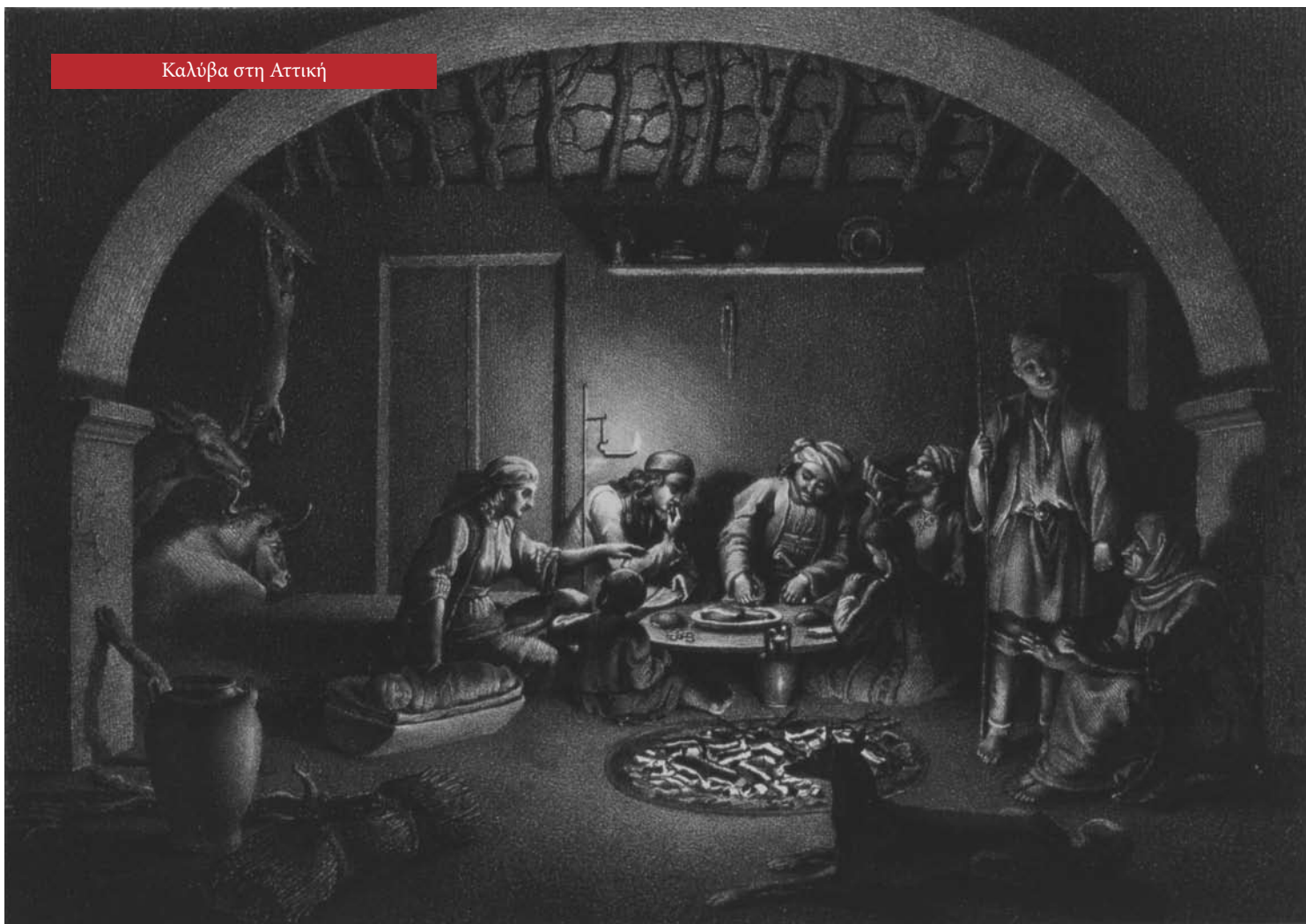

Σάλα αρχοντικής κατοικίας της Αθήνας

Καλύβα στη Αττική

Ο Εσθονός περιηγητής Otto Magnus von Stackelberg (Στάκελμπεργκ) γύρω στα 1810 σχεδίασε το σαλόνι μιας Αρχοντικής Αθηναϊκής κατοικίας, αλλά και το εσωτερικό μιας φτωχικής αγροτικής κατοικίας στα περίχωρα της Αττικής.

Οι κατοικίες αυτές αποτελούν χαρακτηριστικά δείγματα σπιτιών, που συναντώνται σε πολλές περιοχές της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Εικ. 5α. Αρχοντική κατοικία της Αθήνας,

Otto Magnus von Stackelberg, *Ενδυμασίες και συνήθειες των Ελλήνων*, Βερολίνο 1837.

Οι επισκέπτες κάθονται στα μεντέρια (χαμηλοί καναπέδες με μαξιλάρια) του χειμωνιάτικου οντά. Είναι η ώρα του καφέ και του καπνίσματος για τους άντρες. Το όμορφα διακοσμημένο τζάκι δεσπόζει στο βάθος της σάλας ενώ το μαγκάλι είναι τοποθετημένο ακριβώς στο κέντρο της.

Εικ. 5β. Καλύβα στην Αττική,

Otto Magnus von Stackelberg, *Ενδυμασίες και συνήθειες των Ελλήνων*, Βερολίνο 1837.

Η πολυμελής αγροτική οικογένεια είναι συγκεντρωμένη γύρω από το σοφρά (στρογγυλό χαμηλό τραπέζι) και απολαμβάνει το λιτό της δείπνο. Σύμφωνα με την περιγραφή του περιηγητή που φιλοξενήθηκε από αυτήν «...στο τραπέζι βρίσκεται ένα παχύ χοιρομέρι ψωμί και τυρί...» Εδώ άνθρωποι και ζώα συμβιώνουν κάτω από την ίδια στέγη. Το φως από το λυχνάρι και η εστία στο κέντρο του σπιτιού φωτίζουν την οικογενειακή σκηνή γύρω από το τραπέζι.

Δείπνο στο Χρισό

Λαμία 1836

Εικ. 6α. Δείπνο στο Χρισό 1801,
Ed. Dodwell, *Views in Greece*

Ο Άγγλος περιηγητής Dodwell (Ντόντγουελ) μας περιέγραψε αναλυτικά μια σκηνή από επίσημο δείπνο στο σπίτι του επισκόπου των Σαλώνων.

«...Ο επίσκοπος των Σαλώνων, που κατοικεί εδώ πέρα μας δεξιώθηκε στο σπίτι του. Δειπνήσαμε σ'έναν ανοιχτό εξώστη που είχε μια θαυμάσια θέα πάνω στις ακτές του Κόλπου της Κρίσσας.

Πριν καθίσουμε να φάμε εκτελέσαμε την αρχαία τελετή του νιψίματος των χεριών... Δειπνήσαμε σ' ένα στρογγυλό τραπέζι που στηρίζεται σ'ένα πόδι ή κολόνα, όπως τα μονόποδα των αρχαίων. Καθόμασταν σε μαξιλάρια πάνω στο πάτωμα...

Το φαγητό στην μέση του τραπέζιού είναι πιλάφι που αποτελείται από ρύζι και βραστό κρέας. Οι στρογγυλες πίτες που είναι ένα είδος νόστιμου ψωμιού, λέγονται κουλούρες...»

«Ύστερα από το γεύμα ήρθε ο καφές: δυνατός παχύς και χωρίς ζάχαρη. Το φλιτζάνι δεν ήταν τοποθετημένο σε πιατελάκι αλλά σ'ένα κύπελλο, το ζάρφι για να μην καίγονται τα δάκτυλα. Γιατί ο καφές προσφερόταν και πινόταν όσο γίνεται πιο καυτός.»

Edward Dodwell, *Views in Greece*

Εικ. 6β. Λαμία,
Εικόνες από την Ελλάδα 1833-38. Υδατογραφίες από το έργο του L. Koelnberger
Ι.Ε.Ε.Ε Αθήνα.

Στιγμιότυπο από οικογενειακό δείπνο σε κατοικία της Λαμίας. Η οικογένεια καθισμένη γύρω από το τραπέζι που βρίσκεται σε ένα ξεχωριστό επίπεδο από το υπόλοιπο δωμάτιο, συζητά χωρίς ν'αφήσει τις ενασχολήσεις της. Οι ελιές και οι πατάτες και έχουν ήδη τοποθετηθεί στο τραπέζι ενώ το φαγητό ετοιμάζεται στη φωτιά. Η τρίφωτη λυχνία και η φωτιά στην άκρη του τοίχου, φωτίζουν και ζεσταίνουν το σπίτι αντίστοιχα.

Παζάρι στην Κωνσταντινούπολη

Παζάρι της Κορίνθου

Εικ.7α. Παζάρι στην Κωνσταντινούπολη,
T. Allom.

«Το μεγάλο Παζάρι, για να κρατήσουμε το όνομα που του δίνουν οι Φράγκοι, καταλαμβάνει έναν τεράστιο χώρο, και είναι σαν μια πόλη εν πόλει, με δρόμους, σοκάκια, περάσματα, σταυροδρόμια, πλατείες και κρήνες, ένας υπερδεμένος λαβύρινθος όπου προσανατολίζεται κανείς με δυσκολία, ακόμα και μετά από πολλές επισκέψεις. Ο αχανής αυτός χώρος είναι θολωτός, και το φως πέφτει από τους μικρούς τρούλους που προεξέχουν πάνω στην επίπεδη στέγη του οικοδομήματος, φως γλυκό, αμυδρό και θολό ποιο ευνοϊκό στον έμπορο παρά στον πελάτη.

Κάθε δρόμος του Παζαριού έχει το είδος του. Από εδώ είναι οι έμποροι που πουλούν τα συρτοπάπουτσα, τις παντόφλες και τα μποτίνια...

Να και οι έμποροι που πουλάνε καφτάνια, γκανδουρά και ρόμπες από μετάξι Προύσας...

Ακολουθούν, σ'ένα ξεχωριστό σοκάκι, οι κλωστουργοί, εκείνοι που φτιάχνουν τις ασημοκλωστές και τις χρυσοκλωστές με τις οποίες κεντούν τις καπνοσακούλες, τις παντόφλες, τα μαντήλια, τα γιλέκα, τους δολαμάδες, και τα σακκάκια...

Ακολουθούν οι κοσμηματοπώλες τα πετράδια τους είναι κλεισμένα σε σεντούκια... ή κάτω από προθήκες τοποθετημένες σε σημεία όπου δεν μπορεί ν'απλώσει χέρι κλέφτης. Μεσ στα σκοτεινά μαγαζιά τους, που μοιάζουν με τσαγκαράδικα, υπάρχουν σε αφθονία απίστευτα πλούτη.

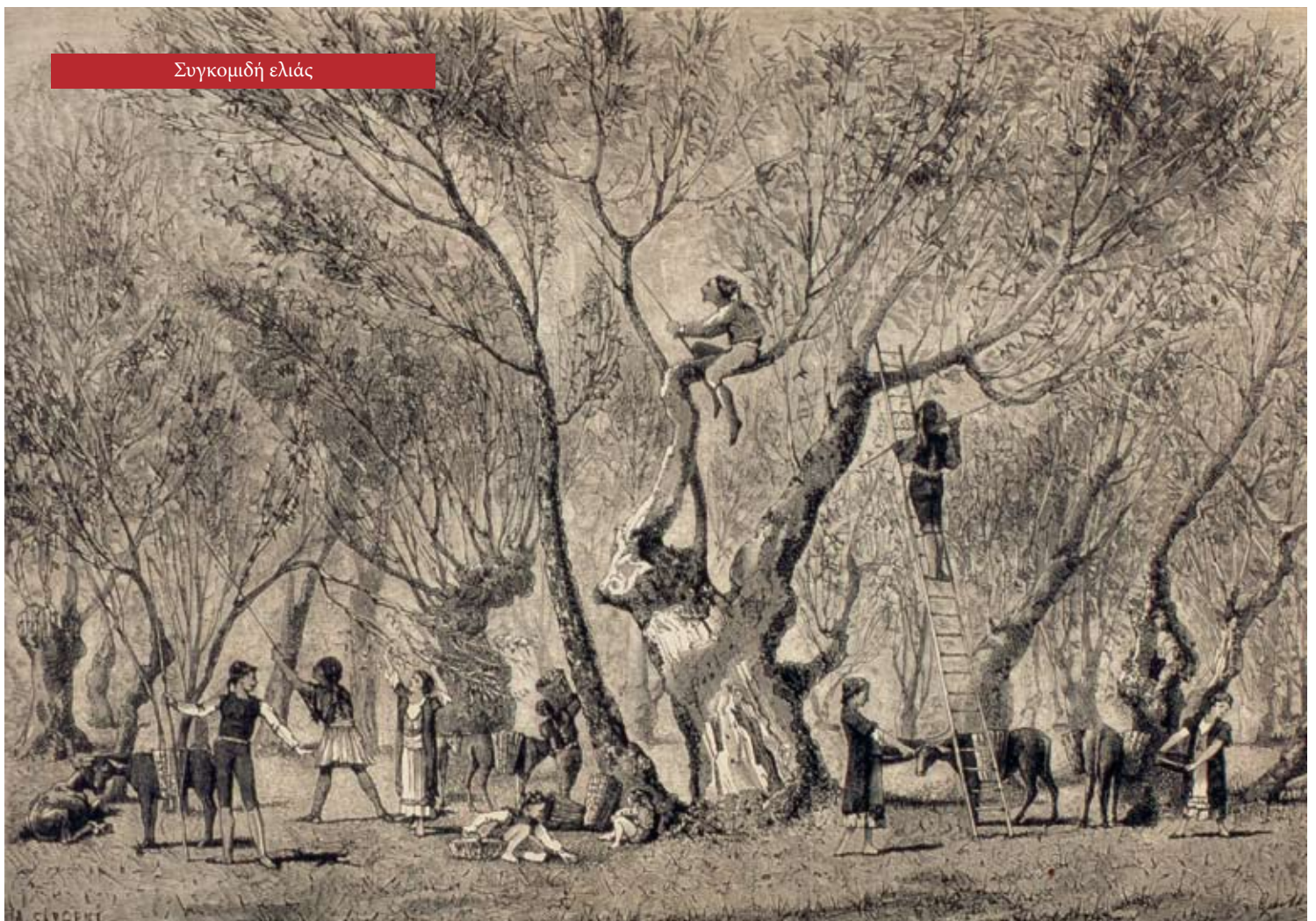
Θεόφιλος Γκωτιέ, Κωνσταντινούπολη.

Εικ. 7β. Παζάρι της Κορίνθου,
Otto Magnus von Stackelberg, *Ενδυμασίες και συνήθειες των Ελλήνων*, Βερολίνο 1837.

Στην Κόρινθο που ήταν μια σημαντική εμπορική πόλη οι επισκέπτες της είχαν την ευκαιρία να δουν το παζάρι, το χάνι, και το ταχυδρομείο (μετζιλχανέ). Στο παζάρι της που το επισκέπτονταν σχεδόν όλοι οι περιηγητές βλέπουμε σε πρώτο πλάνο τους μικροπωλητές που πουλούν σερμπέτι, και γλυκίσματα ενώ σε δεύτερο πλάνο διακρίνουμε τα ημιυπαίθρια μαγαζιά του.

Εικ. 8α. *Αγροτικές εργασίες μπροστά στο Θησείο,*
James Stuart-Nicholas Revert, *The Antiquities of Athens*, Λονδίνο 1794, τ. Γ'.

Στην εικόνα αυτή, ο περιηγητής κατέγραψε την σκηνή με το λίχνισμα του σταριού στον χώρο της σημερινής αρχαίας Αγοράς γύρω από το ναό του Ηφαίστου.

Το λίχνισμα του σταριού δηλαδή ο αποχωρισμός του καρπού από τα άχυρα γινόταν με την βοήθεια των ετησίων δυνατών ανέμων. Στη σκηνή φαίνεται ένας τούρκος υπηρέτης συνοδευόμενος από τον γιο του αφεντικού του, να δίνει οδηγίες στους εργάτες. Οι εργάτες της γης, εδώ σύμφωνα με τις πληροφορίες του περιηγητή είναι Αλβανοί, χριστιανοί ορθόδοξοι που μιλούν τη δική τους γλώσσα.

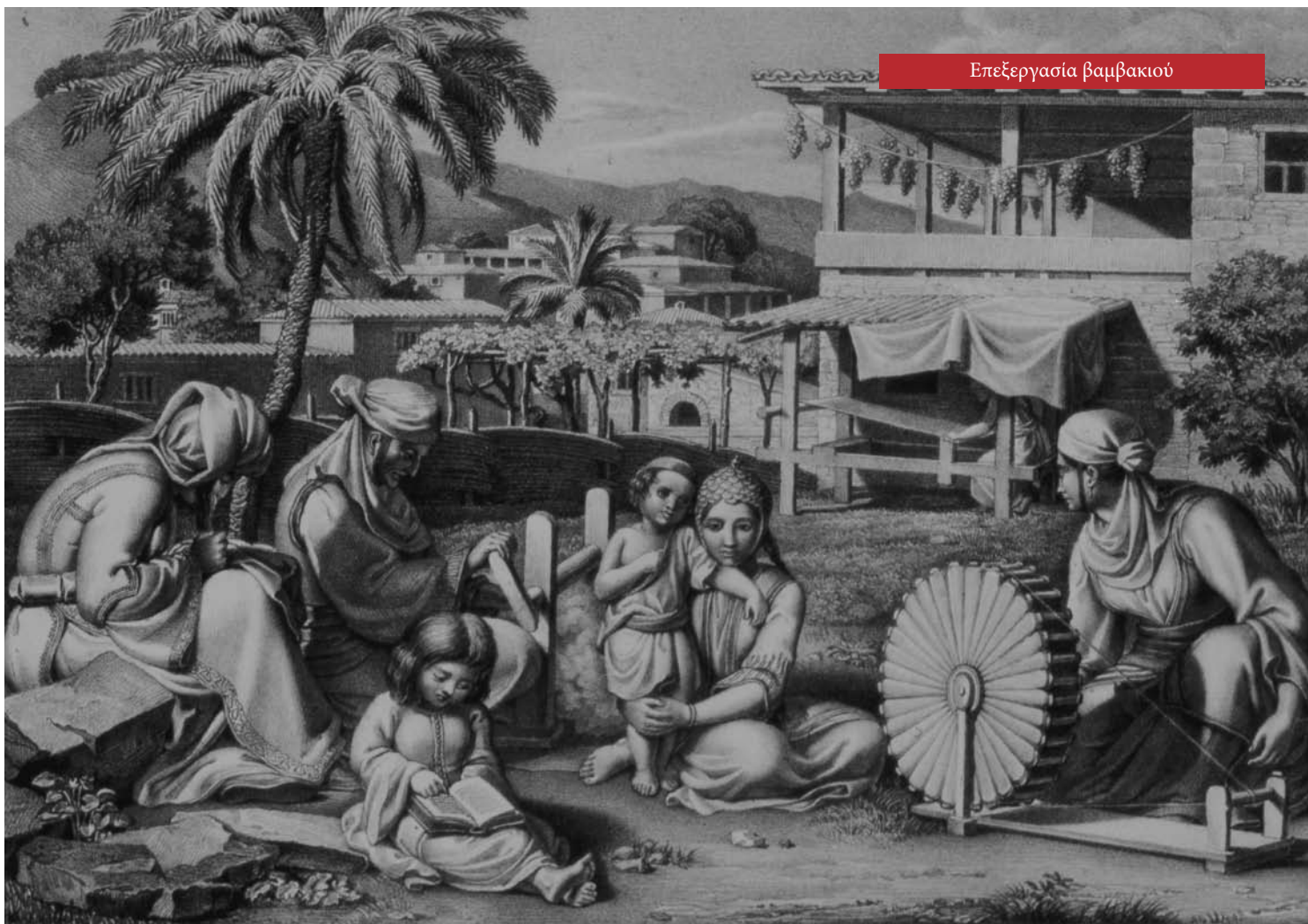
Εικ. 8β. *Συγκομιδή ελιάς,*
Guillaume, M. H. Belle, *Le tour du monde* 1877 1er Sept. p. 155.

Η συγκομιδή της ελιάς αρχές του χειμώνα ήταν και παραμένει μια από τις κύριες αγροτικές εργασίες, για τους Έλληνες. Στην εικόνα αυτή φαίνονται τα δύο στάδια της εργασίας που ήταν το ράβδισμα των δέντρων ψηλά, που γινόταν από τους άντρες και το μάζεμα του καρπού από τη γη που γινόταν από γυναίκες και παιδιά. Στην Αθήνα υπήρχαν χιλιάδες ρίζες ελιές στην περιοχή μεταξύ Κεραμικού και Ιεράς Οδού που λέγεται μέχρι σήμερα Ελαιώνας. Στο Μοριά, η παραγωγή του λαδιού ήταν αρκετά αυξημένη ώστε να γίνονται και εξαγωγές. Το Κρητικό λάδι ήταν επίσης αρκετά γνωστό στις αγορές της Βενετίας, ενώ γνωρίζουμε ότι το λάδι της Μυτιλήνης ήταν το πιο διαδεδομένο στην αγορά της Κωνσταντινούπολης. Ο καρπός της ελιάς πολύτιμος για την ελληνική οικογένεια μαζί με το ψωμί, το κρεμμύδι και τα ξερά φρούτα συνιστούν το πρόχειρο φαγητό των Ελλήνων –ιδίως σε περιόδους νηστείας– για πάρα πολλά χρόνια, τόσο στην προεπαναστατική, όσο και στην ελεύθερη Ελλάδα.

Επεξεργασία βαμβακιού

Αρκάδες βοσκοί

Η οικοτεχνία, δηλαδή η επεξεργασία των πρώτων υλών όπως π.χ είναι το μαλλί, το βαμβάκι και το μετάξι και η δημιουργία προϊόντων από την οικογένεια, αποτέλεσε αναπόσπαστο μέρος της αγροτικής οικονομίας.

Εικ. 9α. Επεξεργασία βαμβακιού στο χωριό Λίμνη της Εύβοιας

«Η κατοικία που προβάλλει εδώ είναι ένα φιλόξενο διώροφο χωριατό-σπιτο μ' ευρύχωρο ξύλινο χαγιάτι... Απ' την πόρτα ξεκινά μια μακρόστενη κρεβατίνα πάνω απο το δρόμο, μια μικρή φοινικιά ορθώνεται στο πλάι, ένας πέτρινος φούρνος στέκει στα δεξιά, και στα αριστερά ένα καλαμένιος φράχτης που περιζώνει τον κήπο. Εκεί μέσα είναι στημένος ένας αργαλειός, προστατευμένος από μια σκεπή από κεραμίδια κ' ένα άσπρο λινό πανί για να σκιάζει τον ήλιο, επειδή εκεί είναι καθισμένη η εργατική νοικοκυρά που υφαίνει λογής υφάσματα για φορέματα κ' εσώρουχα...

Εδώ μπροστά μια νέα κοπέλα κάθεται σε μια πέτρα ντυμένη μ' άσπρη και κίτρινη κεντητή αρκαδική φορεσιά... Έχει ζωσμένη τη μέση της μ' ένα ζωνάρι και είναι αφοσιωμένη στα πολύχρωμα κεντίδια που σχεδιάζει και εκτελεί αριστοτεχνικά με τη βελόνα της. Στο πλάι της κάθεται μια γριά με δελφική φορεσιά πάνω σ' ένα χαλί στρωμένο χάρμω, και χειρίζεται μια μηχανή μπροστά της που ανάμεσα σε δύο ξύλινους κυλίνδρους ξεχωρίζει το μπαμπάκι από τους σπόρους, ώστε να είναι έτοιμο για κατεργασία...

Εικ. 9β. Αρκάδες βοσκοί,

Otto Magnus Von Stackelberg, *Ενδυμασίες και συνήθειες των Ελλήνων*, Βερολίνο 1937.

«...Κάθε χρόνο, όταν σταματούν οι πλημμύρες κι αποτραβιούνται τα νερά, οι τσοπαναράιοι φέρνουν μεγάλα κοπάδια από πρόβατα κάτω στη γυμνή, πράσινη, άδεντρη λαγκαδιά, για να ζήσουν εκεί πρόσκαιρα σαν νομάδες όσο διάστημα μένει στεγνό το έδαφος.

Παίρνουν μαζί τα λίγα απαραίτητα σκεύη, που είναι κυρίως καρδάρες για γάλα, στήνουν στενόμακρες χαμηλές στάνες μ'ακατέργαστους πασσάλους από δέντρα και με στέγες από καλάμια, για να προφυλάξουν τα πρόβατα από τις καυτερές αχτίδες του ήλιου, θρέφονται με το γάλα και το κρέας τους, ντύνονται με ρούχα υφασμένα απ 'το μαλλί τους, και τριγυρνούν από τόπο σε τόπο...

Πλοία της οικογένειας Χατζηαναργύρου

Ἡ Παναγία τοῦ Χα. Ἀναργύρου ὁ ἅγιος Νικόλαος 1177 Ὁ Ποσειδών τοῦ Χα. Ἀναργύρου 1815.

Ἡ «Παναγία της Ὑδρας» του Τομπάζη

11β Χαρακτικά των πλοίων της Σπετσιώτικης οικογένειας Χατζηαναργύρου Άγιος Νικόλαος και Ποσειδών και χαρακτικό του πλοίου του Ιάκωβου Τομπάζη η παναγία της Ύδρας.

Οι καπεταναίοι κρατούσαν πάντα ένα βιβλίο το οποίο ενημέρωναν αναλυτικά για τις παραγγελίες και τα ποσά που εισέπραταν από τις πωλήσεις τους.

Απόσπασμα από εμπορικό κατάστιχο της οικογένειας Χατζηαναργύρου μας δίνει πληροφορίες για την ποικιλία των εμπορευμάτων που διακινούνταν και πωλούνταν στα λιμάνια.

Quantity	Item	Price	Total
21	παράθυρα	40	21
3	γιοντανία** μάλαμα	19	45
1	μασαλά*** με πέτρες	18	18
1	έτι μασαλά έτι	15	15
1	ντουζίνα μαχαίρια	3:10	7
4	γυαλιά μπαρμπέρηδων	20	2
1	ταψί δουλεμένο		6
1	κομμάτι καναβάτζο		2
			120 00

1775 Οκτωβρίου 26 Ύδρα. ενθυμίζω δια όσο πράγμα μας εδόθη εκ μέρους της συντροφίας* που βλέπουμε λογαριασμό κατά όνομα και πρώτον εις το Ανάπλι.

21 παράθυρα	..... προς 40.....	21
3 γιοντανία** μάλαμα	..... 19.....	45
1 μασαλά*** με πέτρες	..... 18.....	18
1 έτι μασαλά έτι	..... 15.....	15
{δυσανάγνωστο}	.....	
1 ντουζίνα μαχαίρια	..... 3:10.....	7
4 γυαλιά μπαρμπέρηδων	..... 20.....	2
1 ταψί δουλεμένο	.....	6
1 κομμάτι καναβάτζο	.....	2
.....	.....	120

* *Συντροφία : Όσοι συμμετείχαν με ποσοστό στα κέρδη και τις ζημίες των εμπορικών δραστηριοτήτων του караβιού συνιστούσαν τη συντροφία.

** Πορντανία: κοσμήματα λαιμού

*** Οι μασαλάδες κομμάτια μέταλλο χρυσό ή ασημένιο με χαραγμένη την τουρκική λέξη μάσαλα (έχει ο θεός) που έμπαινε πάνω στις κορόνες (γυναικείο κόσμημα του κεφαλιού)

Κορίτσι της Χίου

Ναυτικός από την Ύδρα

Εικ 12 β Ναυτικός από την Ύδρα.

Dupres Louis, *Voyage de Paris et a Constantinople*. Paris 1825.

Κορίτσι της Χίου.

M.De Ferriol, *Receuil de cent estampes represents differents nations dy Levant*, Paris 1714.

Ο Έλληνας караβοκύρης είναι ταυτόχρονα και ο δαιμόνιος έμπορος ο οποίος συναλάσσεται σε όλα τα γνωστά νομίσματα αγοράζει και πουλά πολλών και διαφορετικών ειδών προϊόντα αρκεί να του αποφέρουν κέρδος.

Ο πλούτος που συσσωρεύεται αντανακλάται στις πολυτελείς νησιώτικες κατοικίες αλλά και στις πολυτελέστατες ενδυμασίες που φορούν οι άνδρες αλλά κυρίως οι γυναίκες των νησιών.

Ο Γάλλος περιηγητής Πουκεβίλ αναφέρει:

«Εποχή δόξας και συμφορών για την Γαλλία η επανάσταση του 1789, έγινε αιτία να περάσει το εμπόριο μας στα χέρια των Ελλήνων... Αφοβοι αργοναύτες, οι κάτοικοι της Ύδρας, Σπετσών, Πόρου, Ψαρών κ.α, που ήταν συνηθισμένοι να ταξιδεύουν γιαλό, γιαλό, με βάρκες και πανιά, έκαμαν μεγάλα σκάφη που τα εξόπλισαν κατά των πειρατών και για εμπόριο και με αυτά παρουσιάστηκαν στα διάφορα λιμάνια του χριστιανικού κόσμου, για να εμπορευθούν. Μετέφεραν στην Γαλλία, Ισπανία, Ιταλία και στους εμπορικούς σταθμούς της Αδριατικής, σιτηρά, τρόφιμα και τις πρώτες ύλες των οθωμανικών χωρών. Τα κέρδη υπήρξαν σημαντικά και κατά τις επιστροφές που διαδεχόταν η μία την άλλη με ρυθμό πιο γρήγορο από την αλλαγή των εποχών, γεμάτος έκπληξη αντίκρυζε κανείς να ξεφορτώνουν τόνους χρυσού και πολύτιμων υφασμάτων στα νησιά, των οποίων οι κάτοικοι πριν από λίγο καιρό σκεπασμένοι με ράκη προκαλούσαν τον οίκτο των ξένων που από καιρό σε καιρό προσέγγιζαν τις ακτές τους».

Pouqueville Voyage de la Grèce, 6 σ. 293

Μικροπωλητές

Λεπτομέρεια από υδατογραφία του L. Koelleneberger

Ο L. Koelleneberger (Κελλνμπέργκερ) το 1836 ζωγράφισε ανδρικές φιγούρες και αναμεσά τους τους μικροεπαγγελματίες που συνάντησε στους δρόμους στην ελεύθερη πια Ελλάδα.

Οι μικροπωλητές αυτοί ελάχιστα διαφέρουν από εκείνες που οι περιηγητές της Ο.Α. αποτύπωσαν και σχολίασαν πριν την απελευθέρωση των Ελλήνων.

Παπουτσή και μπουρεκτζής,

Υδατογραφία του Γερ.Πιτζαμάνου

Ο Γεράσιμος Πιτζαμάνος αρχές του 19ου ζωγράφισε δύο ακόμη μορφές πλανόδιων βιοπαλαιστών της Πόλης. Στην εικόνα αποτυπώνεται ο μπουρεκτζής (πωλητής γλυκών με φύλλα ζύμης) και ο παπουτσή. Τα δύο αυτά επαγγέλματα ανήκαν σε συντεχνίες όπως και εκείνα των πλανόδιων μικροπωλητών.

Ο Γαλλος περιηγητής Pertusier (Περτουζιέ) περιέγραψε με γλαφυρό τρόπο τους μικροπωλητές που συνάντησε στην Κωνσταντινούπολη.

«Εκτός από τους σταθερούς εμπόρους, υπάρχουν και εκείνοι που περιπλανιούνται στην πόλη πουλώντας σερμπέτι από ροδόνερο, το καϊμάκι τους, το γιαούρτι, ρυζόγαλο, καφέ, γλυκά και άλλα μεταφέροντας ένα μικρό στρογγυλό τραπέζι (τεψί το οποίο διακρίνεται να κρέμεται στον τοίχο, εξού και το ελληνοποιημένο «ταψί») για να παρουσιάζουν τα εμπορεύματά τους. Συμβαίνει συχνά ένας έμπορος να αφήνει το μικρό του τραπέζι στη προστασία της τιμιότητας του κόσμου. Ο περαστικός γνωρίζοντας τη τιμή των πραγμάτων, παίρνει ό,τι θέλει, αφήνοντας το αντίτιμο στη θέση του. Έτσι γενικά τα μαγαζιά στα μπεζεστένια (σκεπαστή αγορά) και την αγορά μένουν ανοιχτά τη μέρα ενώ ο κύριος τους απουσιάζει. Αυτό παρατηρείται κυρίως την Παρασκευή, όταν όλοι συγκεντρώνονται για τη προσευχή στο τζαμί».

Charles Pertusier *Promenades in and near Constantinople
and on waters of the Bosphorus* London 1820 σελ.82

Το σχολείο στν Ρήγα στη Ζαγορά

Έλληνας έμπορος

Εκπαίδευση

13^α Το σχολείο του Ρήγα στη Ζαγορά,
Ελαιογραφία Αιμ. Προσαλέντη.

Το «Ελληνομουσείον» το σχολείο στην Ζαγορά του Πηλίου όπου εμαθήτευσε ο Ρήγας Βελεστινλής ο Άνθιμος Γαζής και άλλες σπουδαίες πνευματικές προσωπικότητες. Ιδρύθηκε από Ζαγορίτες εμπόρους. Αποτελεί ένα παράδειγμα των σχολείων που ιδρύονται κατά τον 18ο αιώνα σε ευημερούσες κοινότητες του ελληνισμού λόγω της ανάπτυξης του εμπορίου.

Ιδρύθηκε στα 1702 και ανακαινίστηκε στα 1768 με την οικονομική συμβολή του Ζαγορίτη εμπόρου Ιωάννη Πρίγκου. Από τότε λειτούργησε και ως οικοτροφείο για τους μαθητές που έρχονταν από την Ζαγορά και τις γύρω περιοχές. Εκεί οι μαθητές διδάσκονταν Αρχαία Ελληνικά Φιλοσοφία, Ιστορία, Μαθηματικά και ξένες γλώσσες (Γαλλικά και Λατινικά).

13^β Έλληνας έμπορος,
Otto Magnus Von Stackelberg, *Costumes et usages des peuples de la Grece Moderne*, Napoli, 1835.

Μαθητής της Φιλομούσου Εταιρείας

Αθηναία μικρούλα και μαθητής

Ο μαθητής Βασίλης Πασχαλινόπουλος

14^β Αθηναία μικρούλα και μαθητής.
Λογιώτατος ή Αθηναῖος μαθητής
Υδατογραφίες του Γεράσιμου Πιτζαμάνου.

14^β Μ. Ρέεμπυ Ένα Ελληνόπουλο γράφει στο τετράδιο του “Βασίλης Πασχαλη-
νόπουλος Αθήνα 1836”

Σε έγγραφο που αποστέλλεται το 1825 στη Φιλόμουσο Εταιρία* πληροφο-
ρούμεθα ότι λειτουργούσε σχολείο για τα κορίτσια στην Αθήνα τον αριθμό των
μαθητριών καθώς και τις ελλείψεις του όσον αφορά το κτίριο και τη γραφική
ύλη των μαθητών.

«Τα κεραμίδια του σχολείου μας είναι χαλασμένα εις ένα μέρος και εμβαί-
νουν το νερόν στην κορυφήν μιας κολόνας και κατά δυστυχίαν όλα τα κεφα-
λοκόλωνα είναι επικίνδυνα, καθώς τα ηξεύρετε, και εις τη θύρα εμβαίνει και
το νερόν εγγίζομεν εις κανένα φοβερόν δυστύχημαν!!! έτι δε χρειαζόμεθα
έως 40 πλάκας, επειδή οι μαθητάς είναι περίπου των 100, και δεν έχουν όλοι
ολίγον χαρτί δια γράψιμον και δια τα παράθυρα του Σχολείου, και κονδύλια
δια τους πτωχούς μαθητάς και άν σας ευρίσκωνται και βιβλία μερικά να μας
οικονομήσετε. Μένομεν ευχαριστημένοι.

1825. Νοεμβρίου 6 Εν Αθήναις Σχολείον των Παρθένων.

ο Διδάσκαλος Ν.Νικητόπουλος.
ο Γενικός Παιδονόμος, Αικατερίνα Λογοθέτου.
ο Γενικός Ερμηνευτής, Ευφροσύνη Αναστασία.
ο Γενικός Ευταξίας, Μαργαρίτα Βυδάλη.».

Από σημείωμα δασκάλου μαθαίνουμε τα μαθήματα που δίδασκε σε μαθητές
σε Ελληνικό σχολείο της Αθήνας.

Το πουνό (πρωινό) - συλλογάς εκ των παραλλήλων του Πλουτάρχου
τεχνολογία και ορθογραφικόν.

Μετά το μεσημέρι – ανάγνωσιν εις την Νέαν Διαθήκην αυτά επαράδωσα
τον παρελθόντα χρόνον. Τώρα παραδίδω πάλιν τα αυτά (ίδια) προσθέσας εις
την Αην τάξιν την Ελληνική Ιστορίαν του Ξενοφώντος. Γραμματικήν μεταχει-
ρίζομαι του Ν. Δούκα.

Τη 21η Ιανουαρίου 1821

* Φιλόμουσος Εταιρία: Εταιρία που ιδρύθηκε στην Αθήνα απο

Ελληνικός χορός στην Πάρο

Οικία Γάσπαρη

Αναψυχή

Εικ. 15^α Ελληνικός χορός στην Πάρο.

«Οι Έλληνες έχουν πολλά είδη χορού. Ο πιο κοινός είναι ο Ρωμαίικος, ο οποίος μοιάζει με τον χορό των αρχαίων προγόνων τους, και θα ακολουθήσουμε με ευχαρίστηση την άποψη του κυρίου *Guys* ο οποίος πιστεύει ότι βρίσκει την εικόνα του λαβυρίνθου της Κρήτης μέσα στα διαφορετικά γυρίσματα που διαγράφουν οι χορευτές.

Η αγάπη για τον χορό είναι πάντα η ίδια στους Έλληνες.

Η δυστυχία και η υποτέλεια δεν μπόρεσαν να τους κάνουν να χάσουν την φυσική αγάπη που έχουν για διασκέδαση. Μια στιγμή γιορτής τους κάνει να ξεχνούν την μιζέρια τους.

Ένας λαός τόσο ανάλαφρος και αγαπητός μοιάζει μερικές φορές σαν να εκδικείται για ένα φόρο με ένα τραγούδι»

Choiseul de Gouffier, Voyage de la Grèce

Εικ. 15 β Οικία Γάσπαρη,

Otto Magnus Von Stackelberg, *Ενδυμασίες και συνήθειες των Ελλήνων*, Βερολίνο 1937.

Σκηνή χορού, που σύμφωνα με την περιγραφή του περιηγητή στήθηκε χωρίς κανένα ιδιαίτερο λόγο στην οικία Γάσπαρη στην οδό Αδριανού στην Αθήνα.

«Ανάμεσα στους ελληνικούς χορούς συγκαταλεγόταν και ο Ιωνικός που τον χόρευαν αρκετά στην Αθήνα όταν ζεσταίνονταν από το κρασί.

Άλλωστε είναι πιο ανάλαφρος και πιο κανονικός από τους άλλους. Είναι ένα είδος «χορού για δύο», ζευγαρωτού χορού που χορεύεται ακόμη σήμερα στην Σμύρνη και στην Μικρά Ασία».

Guys Voyage littéraire en Grece.

Έλληνας του Αρχιπελάγους με ταμπούρά

Έλληνας ναυτικός

Εικ. 16γ Έλληνας ναυτικός,

Otto Magnus Von Stackelberg, *Costumes et usages des peuples de la Grece Moderne*, Napoli, 1835.

Έλληνας του Αρχιπελάγους με ταμπουρά,
Van Mour.

Ο Μακεδόνας αγωνιστής του '21 Ν. Κασομούλης στα απομνημονεύματά του μας περιέγραψε τα μουσικά όργανα που αυτός και οι συντρόφοι του έπαιζαν γιορτάζοντας το Πάσχα του 1822.

«Το βράδυ συνδειπνήσαντες ....αποφασήσαμεν να συμφωνήσουμε τα λαλούμενα , οπού ήξευρεν να παίξη ο καθείς εξ ημών, και να δοξάσωμεν τον θεό- με ταις ποτήραις. Ο Γούλας έπαιζε το σιαρκί*, ο Τόλιος το ριμπάμπι*, ο Διαμαντής όλα (πλην το βιολί τότες), και εγώ το μπουζούκι...» «Ο Γεωργούλας Παλαιογιάννης λαλούσεν πολύ γλυκά τον βαγλαμάν, ο Παλαιοκώστας το βουζούκι και άλλοι με λιουγκάρια* και ικετέλια* ακολουθούντες αυτούς προξενούσαν την μεγαλύτερη ηδονή στους Έλληνες συναδέλφους τους.»

Ν.Κασομούλη Στρατιωτικά ενθυμήματα τ. 1

Ο ίδιος στις Σέρρες από τον 22χρονο Οθωμανό μεβλεβέ δερβίση Μουσταφά Δεδέ, τσιβούρι το οποίο είναι έγχωροδο όργανο που ανήκει στην οικογένεια του ταμπουρά.

* Το σιαρκί ήταν τύπος μεγάλου ταμπουρά, το ριμπάπι μονόχορδο. τσιβούρι, λιογκάρι, γιογκάρι, σάζι, τζουράς, μπαγλαμάς, καραντουζένι, μποζούκ, μπουζούκι, και μπουλγκαρί, μπουλγαρί αναφέρονται όλα στην ίδια οικογένεια εγχόρδων οργάνων στην οικογένεια του λαούτου, η οποία είχε παραλλαγές ανά εποχή και ανάλογα με τη χρήση τους.

Το καφενείο του Ν. Βουγιούκα

Κατασκευαστής λαϊκών οργάνων Λεων. Γαϊλας

Εικ 16α *Το καφενείο του Ν. Βουγιούκα, Αθήνα 1835*

Σχέδιο Μ. Ρέεμπυ

Τα καφενεία της Αθήνας κατά την Οθωνική περίοδο πολλαπλασιάζονται. Συνήθειες ετών συνέχισαν να υπάρχουν και στην ελεύθερη Ελλάδα. Στην αυλή κάθονται οι θαμώνες κάτω από την κληματαριά και καπνίζουν ναργιλέδες και μακριές πίπες.

Στο εσωτερικό ο καφετζής στέκεται κρατώντας την καπνοσηριγγά του μπροστά από τον πάγκο με τα μπρίκια. Στο πάνω ράφι τοποθετημένοι σε σειρά οι ναργιλέδες και στην αριστερή πλευρά η θήκη με τις μακριές καπνοσήριγγες.

Εικ 16β *Κατασκευαστής λαϊκών οργάνων Λεων. Γαΐλας, Αθήνα 1835*

Σχέδιο Μ. Ρέεμπυ

Το σχέδιο αυτό μας δίνει την ευκαιρία να ξεναγηθούμε στο εργαστήριο λαϊκών οργάνων του Λεωνίδα Γαΐλα στην Αθήνα. Ο λαϊκός δημιουργός τον οποίο ο σχεδιαστής χαρακτηρίζει κατασκευαστή μπουζουκιών, καθισμένος μπροστά στον πάγκο του είναι προσηλωμένος στην κατασκευή μιας κιθάρας. Πίσω του ακριβώς διακρίνουμε και άλλα έγχορδα όπως μπουζούκι, λύρα, ταμπουρά, βιολί, μπαλαμά. Τα εργαλεία του σκορπισμένα στον πάγκο. Στον τοίχο κρεμασμένα σακούλια και άλλα εργαλεία.

Ο ταμπουράς του Ι. Μακρυγιάννη που βρίσκεται στην Έκθεση του Μουσείου φέρει επάνω τα αρχικά του κατασκευαστή του Λ. Γ. και αποτελεί ίσως το μοναδικό μουσικό όργανο του Λεωνίδα Γαΐλα που έχει διασωθεί ως τις μέρες μας.

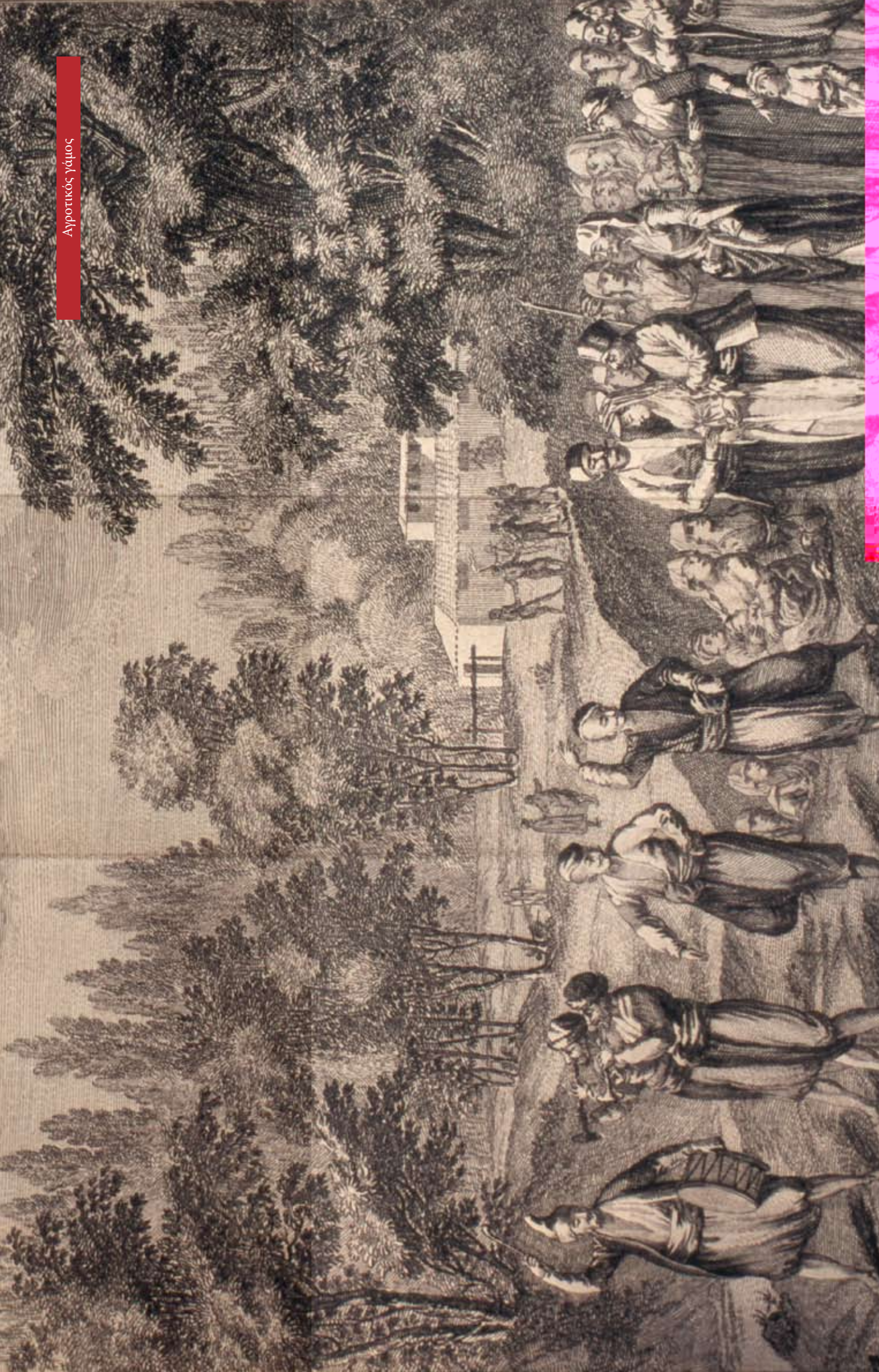
Η κατασκευή μουσικών οργάνων πρέπει να ήταν ιδιαίτερα αναπτυγμένη στον Ελλαδικό χώρο.

Ο Ιταλός περιηγητής Pommardi αναφέρει ότι στο χωριό Δαύλεια στον Παρνασσό είχε αναπτυχθεί βιοτεχνία μουσικών οργάνων. Κατασκεύαζαν λύρες με τρεις χορδές. Μας έδωσε μάλιστα και μια σύντομη περιγραφή του τρόπου δουλειάς τους.

Πολύ διαδεδομένα λαϊκά πνευστά όργανα επίσης, ήταν και οι τσαμπούνες, οι ζουρνάδες και οι φλογέρες.

Η καταγραφή της προίκας γινόταν μπροστά στους συγγενείς του γαμπρού και της νύφης.

Ο νοτάριος (συμβολαιογράφος) κατέγραφε περιγράφοντας λεπτομερώς ένα ένα τα προικιά της νύφης, καθώς τα άπλωνε ένας συγγενής της μπροστά στα μάτια όλου του κόσμου. Ένας από τους πολλούς λόγους για τον οποίο γινόταν αυτή η τελετή ήταν για να επιστραφούν τα προικιά στα πατρογονικά της νύφης σε περίπτωση που εκείνη πέθαινε άτεκνη.

Η προίκα ήταν οικοσκευή (κουζινικά σκεύη, λυχνάρια, κασέλες) ρουχισμός για το σπίτι τον γαμπρό και την νύφη κοσμήματα, χρήματα, και ένας αμπελότοπος.

Στο τέλος κάθε προικοσυμφώνου δινόταν και η ευχή των γονέων.

1799 μαρτίου-4 αθήνα η προικοπαράδοσις της νεονύμφης παγόνας οπού της παραδίδη η μητέρα της Φιλοθέη η γυνή του ποτέ θεοδώρου ανιφαντή τα κάτοθεν:

Αρχής κασέλαις δύο	2
Στρόσες μπελενττιαίς δύο η μία γεμάτη	2
Σεντόνια	2
Προσκεφαλάδες πέντε η δύο γεμάτες	5
Προσκεφαλάδια τέσσερα	4
Πάπλομα σκιαχτώ ένα	1
Βελέντζα μία	1
Πουκαμισόβρακα	10
Σαγιάς ένας	1
Μπόλιες βαμπακέλες δύο	2
Μαντήλια της κεφαλής δύο	2
Φέσι ένα και μπερέτες δύο με τα καψάλια τους	
Λουρία αργυρά δύο με τα σιρίτια τους	2
Μαντήλια του γαμπρού δύο.	2
Μεντέρι ένα γεμάτο	1
Ανδρομέδα μία	1
Τετζερέδες δύο	2
Ταψί μπουρεκ τάψι ένα	1
Σαχάνια οχτώ	8

Τηγάνι χαλκωματένιο ένα

1

Σούβλα μία σιδεροστιές δύο

2

Η «Παναγία της Ύδρας» του Τομπάτζη

Η «Παναγία της Ύδρας» του Τομπάτζη

Νύφη,

Dupres Louis, *Voyage a Athenes et a Constantinople...* Paris 1825.

Νύφη,

Otto Magnus Von Stackelberg, *Costumes et usages des peuples de la Grece Moderne*, Napoli, 1835.

«Ο Γάλλος περιηγητής Πουκεβίλ παρακολούθησε στην Τριπολιτσά το γάμο μιας γειτονοπούλας.

Τα προικιά μεταφέρθηκαν στο σπίτι του γαμπρού με άλογα που η χείτη τους ήταν στολισμένη με κορδέλες και κεντητά χερομάντηλα. Παιδιά κουβαλούσαν τα φορέματα της νύφης μέσα σε ανθοστόλιστα πανέρια στερεωμένα πάνω στο κεφάλι τους. Ο περιηγητής μπήκε με τους συντρόφους του στο σπίτι της νύφης. Τα μαλλιά της πλεγμένα με χρυσοκλωστές, το πρόσωπο της φκιασιδωμένο, ο γύρος των ματιών της βαμμένος μαύρος με σουλιμά. Πορφυρό φακιόλι στο κεφάλι. Ζύγωσε και φίλησε ταπεινά το χέρι των ξένων.

Στην πόρτα του καινούργιου νοικοκυριού της η νύφη στέκταν δεξιά του γαμπρού. Πάνω στο ζευγάρι έπεφτε βροχή από λουλούδια, καρύδια, ζαχαρωτά, σύμβολά αφθονίας. Ανασήκωσαν τη νύφη για να μην πατήσει.

Ο Γάμος στην Αθήνα

Τέλη του 18ου αι. Ο Άγγλος περιηγητής John Tweddell,

από πράσινο κερί. Ο σύζυγος μπήκε από άλλη πλευρά με παρόμοια συνοδεία. Ο αρχιεπίσκοπος στεκόταν μπροστά σε ένα τραπέζι στη μέση της εκκλησίας Πέντε ή έξι παπάδες τον έντυσαν με τα αρχιερατικά του άμφια μπροστά σε όλο τον κόσμο. Οι μελλόνυμφοι στέκονταν όρθιοι μπροστά του, από την άλλη πλευρά του τραπέζιού κρατώντας τις πράσινες λαμπάδες που είδαμε στην αρχή. Τους παρατήρησα με προσοχή. Ο γαμπρός είχε πάνω από το σκουφί του ένα στεφάνι ασημένιο. Η νύφη είχε στο κεφάλι ένα είδος κορώνας από ένα μαξιλαράκι σκεπασμένο με μικρά μαργαριτάρια από όπου υψώνονταν κάθετα τρία ή τέσσερα στολίδια σαν λοφία. Τα μαλλιά της ήταν πλεγμένα με χρυσά ελάσματα και τσεκίνια. Ένα περιδέραιο έπεφτε πάνω στο στήθος και έφτανε ως τους γοφούς. Ήταν από μικρά μαργαριτάρια και χρυσά νομίσματα των πέντε κυρίως πιάστρων, αλλά σφουρηλατημένα έτσι που να φαίνονται μεγαλύτερα. Μια χρυσή αλυσίδα τύλιγε το λαιμό της και έπεφτε ως τη ζώνη. Στο μεσόφρυδο της υπήρχε ένα μους και πιο πάνω στο μέτωπο χρυσά φύλλα στερεωμένα στο δέρμα με ένα είδος γόμας. Τα μαγουλά της έλαμπαν από το φκιασίδι».

Το φκιασίδωμα της νύφης ήταν έργο της στολίστρας της ειδικευμένης στα ψιμύθια.

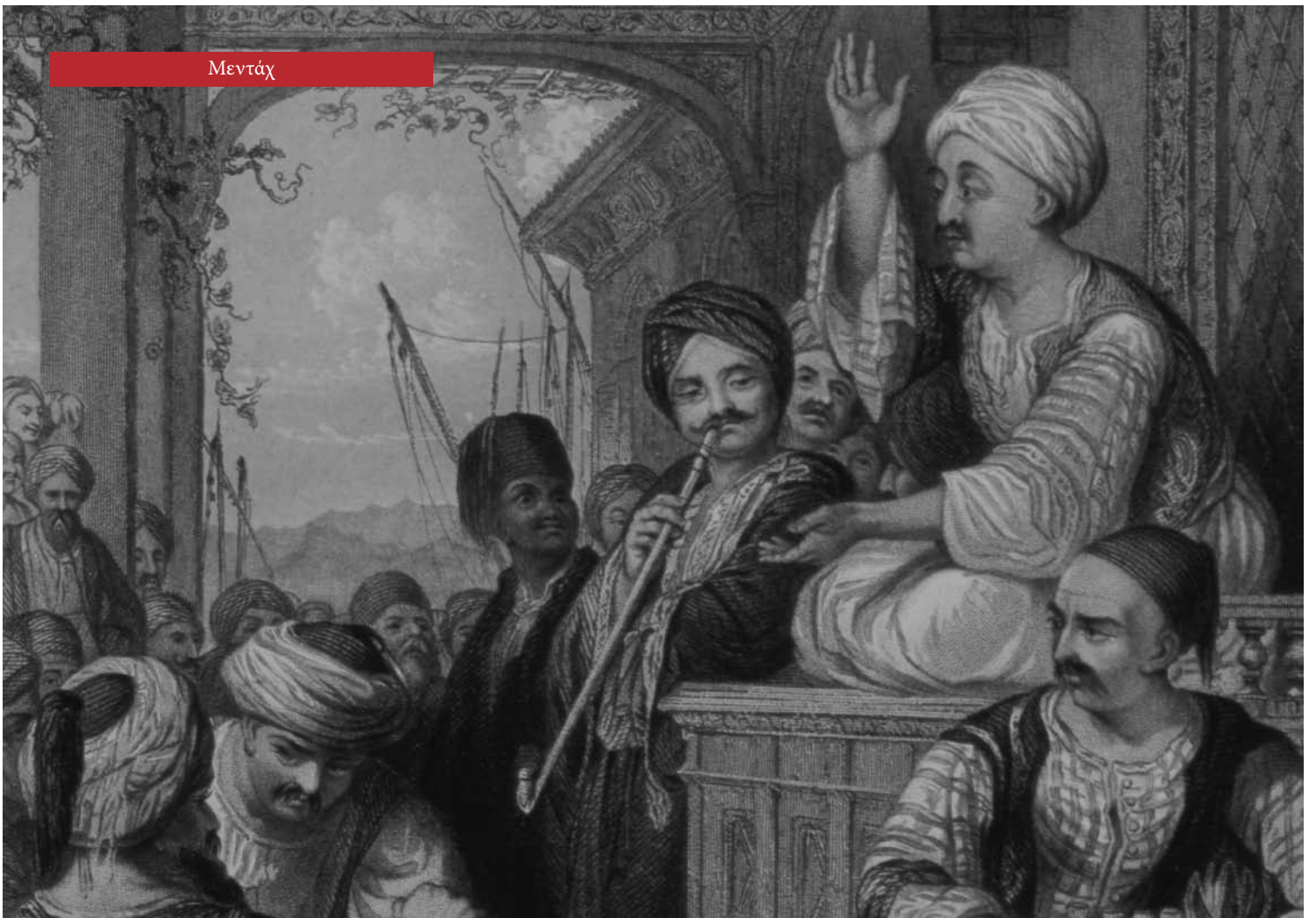
«Ύστερα από τη γαμήλια τελετή σχηματίστηκε πομπή που με επικεφαλής τα μουσικά όργανα έφθασε στο σπίτι του γαμπρού. Οι γυναίκες υποδέχτηκαν τους νεόνυμφους κρατώντας μια μπουκαλά λάδι, ένα ψωμί και ρόδι. Αυξάνεσθε και πληθύνεσθε. Ανεβήκαμε τα σκαλιά. Στην πόρτα της σάλλας ένα αγόρι πρόσφερε στη νύφη μύγδαλα με μέλι. Έφαγε ένα. Πήρε η νύφη ένα μαχαίρι, έκανε το σχήμα του σταυρού στον

Καφενείο

Μεντάχ

Καφενείο στην Κων/λη, T.Allom

«Τίποτε δεν είναι πιο απλό από ένα τουρκικό καφενείο στην Τουρκία... Φανταστείτε μια αίθουσα περίπου δώδεκα τετραγωνικά πόδια, θολωτή και ασπρισμένη με ασβέστη επενδεδυμένη ολόγυρα με σανίδες στο ύψος ενός ανθρώπου και με ένα ντιβάνι-καναπέ ντυμένο με πλεκτή ψάθα. Στη μέση, κι' αυτή είναι η πιο καλαίσθητη ανατολίτικη λεπτομέρεια, μια λευκή μαρμαρίνη κρήνη με τρεις υδροδόχους, τη μια πάνω στην άλλη, ρίχνει μια κλωστή νερού που ανακυκλώνεται και κελαρύζει. Σε μια γωνία καίει μια εστία όπου ψήνεται ο καφές, ένα φλιτζάνι τη φορά, μέσα σε μικρές κίτρινες μπακιρένιες καφετέριες, ανάλογα με τη ζήτηση των πελατών».

«Όλοι κουβαλάνε τον καπνό τους μέσα σε μιά καπνοσακούλα το καφενείο σου παρέχει μόνο το τσιμπούκι, που λόγω του κεχριμπαρένιου επιστομίου δε μεταδίδει νοσήματα, και το ναργιλέ, μια αρκετά πολύπλοκη συσκευή που θα ήταν δύσκολο να την κουβαλές μαζί σου. Ένα φλυτζάνι καφέ κοστίζει είκοσι παράδες αν δώσεις ένα γρόσι είσαι ένας γενναιόδωρος κύριος. Τα χρήματα τα ρίχνεις σ' ένα κασελάκι σε μια σχισμή σαν κουμπαρά, τοποθετημένο δίπλα στην πόρτα»

Θεόφιλος Γκωτιέ, Κωνσταντινούπολη

Μεντάχ, T.Allom

Στα καφενεία της Πόλης όπως και στα μπεζεστένια (σκεπαστές αγορές) συχνά συναντούσε κανείς τον παραμυθά (μεντάχ) που καθισμένος πάνω σε βάθρο αφηγούνταν τις ιστορίες του διασκεδάζοντας τους θαμώνες και τους περαστικούς.

Αθηναϊκό καφενείο

Θεσσαλός

Αθηναϊκό καφενείο

Λεπτομέρεια από το παζάρι του Dodwell

Μέσα στο παζάρι της Αθήνας υπήρχαν περισσότερα από ένα καφενεία. Εκεί οι θαμώνες απολάμβαναν τον καφέ και το κάπνισμα με τους ναργιλέδες και τις καπνοσύριγγες από αρωματικό ξύλο. Οι ξένοι περιηγητές που επισκέπτονταν την Αθήνα σχολίαζαν αρνητικά τη ραθυμία και οκνηρία των αντρών κυρίως μουσουλμάνων που επισκέπτονταν καθημερινά τα καφενεία και περνούσαν σχεδόν εκεί όλη την μέρα καπνίζοντας και παίζοντας επιτραπέζια παιχνίδια.

Εικ. 21β Θεσσαλός

Otto Magnus Von Stackelberg, *Costumes et usages des peuples de la Grece Moderne*, Napoli, 1835

Το κάπνισμα αποτελούσε μια συνήθεια που αποκτούσαν οι άντρες από νεαρή ηλικία. Οι μακριές καπνοσύριγγες κατασκευασμένες με τέχνη από ξύλο γιασεμιού, κερασιάς ή και πορτοκαλιάς άφηναν στην γεύση του καπνιστή το αρωμά τους. Οι άντρες κουβαλούσαν πάντα μαζί τους τον καπνό σε καπνοσακούλα. Το επιστόμιο της πίπας μπορούσε να είναι στην πιο απλή μορφή του από κόκκινο πηλό και στην πιο πολυτελή από κεχριμπάρι ή γυαλί.

Στους Έλληνες το κάπνισμα αποτελούσε μια καθαρά ανδρική συνήθεια. Ενώ από τις περιγραφές των περιηγητών φαίνεται ότι οι Τούρκοι, οι Εβραίοι και οι Αρμένισες σε κάποιες περιπτώσεις υιοθετούν αυτή την συνήθεια, οι Ελληνίδες την αποστρέφονται στην πλειοψηφία του ως τις αρχές του 20ού αιώνα.

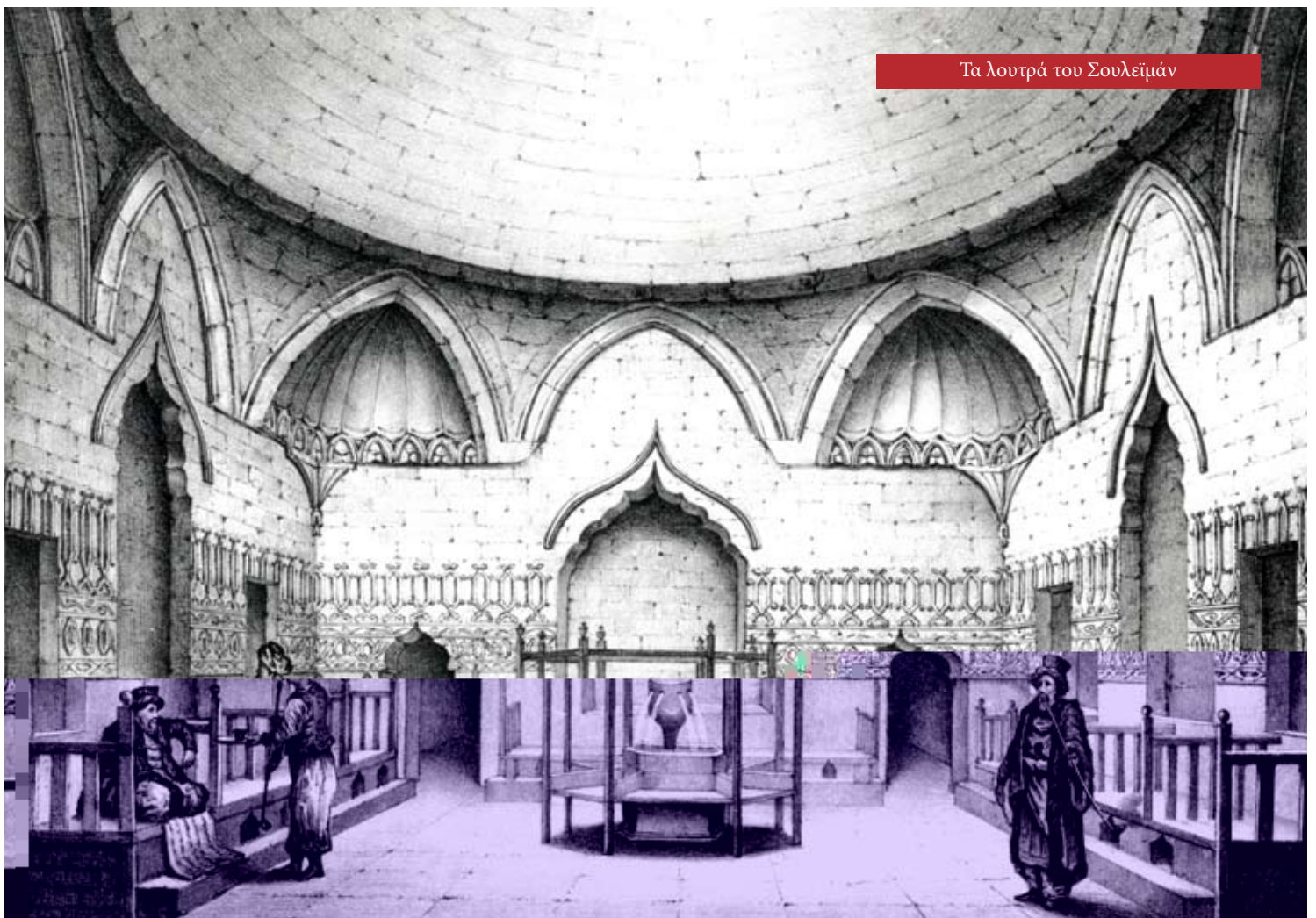

Χαμάμ στην Κωνσταντινούπολη

Τα λουτρά του Σουλεϊμάν

Εικ 22α. Χαμάμ στην Κωνσταντινούπολη,
Τ. Αλλομ.

Ο Άγγλος περιηγητής William Gell μας περιέγραψε τη διαδικασία του λουτρού σε δημόσιο χαμάμ που επισκέφτηκε κατά την παραμονή του στην Πόλη αρχές του 1800.

«...Στο κέντρο του πρώτου διαμερίσματος υπήρχε φωτιά και γύρω γύρω σοφάδες με καθαρά σεντόνια και σκεπάσματα. Εκεί γδύνεσαι τυλίγεσαι μ'ένα μπαμπακερό ρούχο, φοράς ξυλοπάπουτσα και οδηγείσαι ανάμεσα από πολλές θολωτές καμάρες τη μια ζεστότερη από την προηγούμενη, στο χαμάμ όπου ξαπλώνεις σ'ένα τεζάχι ξύλινο, μεγάλο όσο μια πόρτα, στερεωμένο σε ύψος τεσσάρων ιντσών από το πάτωμα. Κι' ενώ παθαίνεις δυνατή εφίδρωση ένας λουτράρης σε τρίβει και σε λούζει αν θέλεις. Ύστερα φέρνουν μια λεκάνη γεμάτη σαπουνάδα κι ο λουτράρης σε τρίβει με βούρτσα από κάποιο ανατολίτικο φυτό. Όταν τελειώσει αυτή η διαδικασία σ'αφήνει μόνο με ένα κύπελλο να ρίχνεις πάνω σου ζεστό ή κρύο νερό από τις δύο μαρμάρινες γούρνες που βρίσκονται πλάϊ σου. Έπειτα χτυπάς παλαμάκια κι ο υπηρέτης σου φέρνει ένα καθαρό μπαμπακερό ρούχο που το δένεις στην μέση σου κι ένα τουρμπάνι για το κεφάλι...»

Εικ. 22β Τα λουτρά του Σουλεϊμάν στη Ρόδο,
Η σάλα ανάπαυσης στο λουτρό του Σουλεϊμάν στη Ρόδο.

Το Γενί Χαμάμ ή λουτρό Σουλεϊμάν της Ρόδου είναι ένα διπλό λουτρό (ανδρικό και γυναικείο) που κατασκευάστηκε σε διαφορετικές φάσεις και ολοκληρώθηκε κατά τον 16ο αι. Στα δίδυμα λουτρά χρησιμοποιούνταν το ίδιο υπόκαυστο και για τα δύο κτίρια. Είναι ένα από τα ελάχιστα οθωμανικά λουτρά που διασώθηκε και λειτουργεί έως τις μέρες μας.

Τουρκάλα στο λουτρό

Γυναίκες στο λουτρό

Γυναίκες στο λουτρό,
Rogier C., 19ος αι.

Τουρκάλα στο λουτρό,
M.De Ferriol, *Receuil de cent estampes represents different
nations dy Levant*, Paris 1714

Στις κορυφαίες στιγμές της ζωής της γυναίκας όπως ήταν ο γάμος και η γέννα, το λουτρό είχε ένα καθαρτικό, συμβολικό ρόλο και μετατρεπόταν σε τελετουργία.

Συχνά ενοικίαζαν όλο το λουτρό για εκείνη την μέρα. Η νύφη καλούσε στο γαμήλιο λουτρό τις συγγενείς του γαμπρού. Η ίδια πήγαινε στο λουτρό με τη συνοδεία μουσικών οργάνων.

Να πως περιγράφεται η τελετή στη Βόρεια Λέσβο όπου συνέχισε να γίνεται μέχρι και τα μέσα του 20ου αιώνα.

«Έκινούσαν για το λουτρό, μπροστά η μουσική, ακολουθούσε η νύφη με τη συνοδεία της και πίσω τα παιδιά με τους μπόγους. Τα έξοδα του λουτρού και της μουσικής τα πλήρωνε ο γαμπρός. Το λουτρό έλαμπε από την πάστρα τέτοιες προσοδοφόρες μέρες. Με γέλια και με χαρούμενα ξεφωνητά και αστεία ανέκδοτα λούζονταν, χτενίζονταν πασάλειβαν τα μαλλιά τους με βαγιολιές* (κοπανισμένες πάρα πολύ και με λίγο ελιόλαδο μέσα που τονίζουν το χρώμα των μαλλιών και

*

τα κάνουν να λαμποκοπούν). Η χαματζού τις έτριβε όλες, ώσπου ροδοκοκκίνιζε το σώμα. Οι κεφάτες τραγουδούσαν τη νύφη την ώρα που λουζόταν: Νύφη μ' τα χιόνια λούστηκис κι πήρες την ασπράδα' κι από τα τριαντάφυλλα τη ροδοκοκκινάδα...

Οι αστείες έλεγαν τα χωρατά τους και κανένα άσεμνο ανέκδοτο κι αντιλαλούσε το χαμάμ από τα γέλια. Όταν τελείωνε η πρώτη παρέα (ή πεθερά, η νύφη και οι πιο συγγενισσες και φίλες τους), έβγαζε η νύφη τα κεντημένα της πεστιμάλια^{**}, τα πεσκήρια^{***} και τις φνικες για την πεθερά και τις κουνιάδες ή θείες του γαμπρού: να σκουπιστούν, να «φνικαστούν» και να καμαρώσουν το μεράκι της. Και όταν ντύνονταν και ξάπλωναν στο σοφά, τις κερνούσε βυσσινάδα, καθώς και όλες που έβγαιναν. Και πάλι με τη μουσική μπροστά, γύριζαν στο σπίτι περνώντας απο πολλές γειτονιές. Από τα φιλικά και συγγενικά σπίτια έβγαιναν στις πόρτες, έραιναν τη νύφη και τη συντροφιά της και τις κερνούσαν βυσσινάδα ή σερμπέτι^{****} ».

Κατερίνα Κορρέ-Ζωγράφου, *Η καθημερινή ζωή των Νεοελλήνων 1700-1950*, σελ. 50.

**

***

****

